

Kęstutis Daugirdas

PETRAS GONIONDZIETIS. TRADICINIŲ
DOGMŲ KRITIKOS PRADŽIA XVI A.
LDK IR JOS ATGARSIAI EUROPOJE

Anotacija. LDK gimęs ir veikęs Petras Goniondzietis su dogmų kritika susipažino studijuodamas Paduvoje. Paveiktas teisės profesoriaus Mato Gribaldžio, jis nuo pat savo grįžimo į Lietuvą 1555 m. pabaigoje pasisakė prieš Nikėjoje (325), Konstantinopolyje (381) ir Chalkedone (451) priimtas trinitorines bei kristologines formuluotes. Šiuo tikslu Goniondziečio parašytas traktatas *De Deo et Filio eius* (apie 1560) pasižymi novatoriška, protoracionalistine hermeneutika, paveikusia Lietuvos ir Lenkijos radikaliosios Reformacijos atstovus. Ji neliko nepastebėta ir Europoje, kur tarp keleto reakcijų išsiskiria Tiubingeno medicinos ir filosofijos profesoriaus Jokūbo Šeko veikale *Contra antitrinitarios* (1566) pateikiama Goniondziečio minties filosofinė kritika.

Reikšminiai žodžiai: Petras Goniondzietis; Petrus Gonesius; Lietuvių literatūra (lotynų) – XVI amžius; teologija; *De Deo et Filio eius*, radikalioji Reformacijos kryptis Lietuvoje ir Lenkijoje, anti-trinitorizmas; Jokūbas Šekas; Jakob Schegk; *Contra antitrinitarios*; filosofija; metafizika.

I. IŽANGINIS ŽODIS

Apie 1530 m. tuomet dar Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau: LDK) teritorijoje esančiame Goniondze gimęs ir 1573 m. Lietuvos magnatui Jonui Kiškai (1547–1592) priklausančiame Vengrove,

Lenkijos Karalystėje (toliau: LK), miręs Petras Goniondzietis (lot. Petrus Gonesius, Gonedzius, Conyza, lenk. Piotr z Goniądza) lemtingą postūmį tradicinių dogmų kritikos link gavo studijuodamas Paduvoje. Į Italiją siųstas Vilniaus vyskupo Povilo Alšėniškio († 1555), jis Paduvoje praleido beveik metus – nuo 1554 m. rugpjūčio 2 d. iki 1555 m. vidurio, – per kuriuos užmezgė pažintį su tenykščiu abiejų teisių daktaru Matu Gribaldžiu (Matteo Gribaldi Moffa, apie 1505–1564)¹. 1554 m. rudenį Gribaldis italų emigrantų Ženevoje parapijos prašymu kaip tik rašė pirmąjį subordinacinio triteizmo manifestą *De Deo et Dei Filio*, kuris pagrindė šią antitrinitorinės Reformacijos atšaką ir daugiau nei dešimtį metų Europoje cirkuliavo rankraštine forma². Panašu, kad Gribaldžio *De Deo et Dei Filio* itin svariai prisidėjo ir prie Petro Goniondziečio tolimesnės pažiūrų raidos. Pastarasis nuo pat savo grįžimo į Lietuvą 1555 m. pabaigoje pasisakė prieš visuotinių senosios Bažnyčios susirinkimų Nikėjoje (325), Konstantinopolyje (381) ir Chalkedone (451) priimtas trinitorines bei kristologines formuluotes. Mikalojaus Radvilos Juodojo (1515–1565) pavedimu atvykęs į evangelikų sinodą, dirbusį nuo 1556 m. sausio 21 iki

¹ Apie Gribaldį plačiau žr. Diego Quaglioni, „Gribaldi Moffa, Matteo“, *Dizionario Biografico Degli Italiani*, 2002, t. 59, p. 345–349 (p. 348–349: literatūra). Internetu straipsnis prieinamas adresu: [http://www.treccani.it/enciclopedia/matteo-gribaldi-moffa_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/matteo-gribaldi-moffa_(Dizionario-Biografico)/) [2012-03-27]

² Rankraštis neišliko. Žr. citatas iš Gribaldžio rankraščio, in: Josias Simlerus, *De aeterno Dei Filio domino et servatore nostro Iesu Christo, et de Spiritu sancto, Adversus veteres et novos Antitrinitarios, id est Arianos, Tritheitas, Samosatenarios, et Pneumatomachos, libri quatuor*, Tiguri: Apud Christophorum Froschouerum, 1568, 265v–266r, ypač 265v: „Matthaeus Gribaldus in Epistola de Deo et Dei Filio, Deum patrem asserit solum esse unum illum verum Deum et monarcham, regem regum; dominum dominorum, hunc genuisse sibi Filium, Spiritum primogenitum, per essentiae suae communicationem.“ Zimlerio veikalo cituota vieta remiantis yra rekonstruotas Gribaldžio traktato pavadinimas, naudojamas šiame straipsnyje. Plačiau apie Gribaldžio reikšmę subordinacinio triteizmo genezei bei apie sąvokas „triteizmas“, „unitorizmas“, „antitrinitorizmas“ žr. Kęstutis Daugirdas, „Antitrinitarier“, *Europäische Geschichte Online (EGO)*, published by the Institute of European History (IEG), Mainz, 2011-09-08. URL: http://www.ieg-ego.eu/daugirdask-2011_de URN: urn:nbn:de:0159-2011081819 [2012-03-27], 1–2 ir 5–7.

29 d. Secemine, Lenkijoje, jis pateikė tikėjimo išpažinimą, kuriame atmetė tradicinę šv. Trejybės sampratą bei Kristaus dviejų prigimčių mokymą³. O šio išpažinimo nuorašai, neįtikėtina greitai – dar prieš Secemino sinodą – pasiekę Šveicariją, bylojo apie tiesioginę Gribaldžio *De Deo et Dei Filio* įtaką: žymus Ženevos teologas Teodoras Beza (Théodore de Bèze, Theodorus Beza, 1519–1605) jau 1556 m. sausio 1 d. informavo Ciuricho kolegą Heinrichą Bulingerį (Heinrich Bullinger, 1504–1575), kad jo gautos Goniondziečio išpažinimo nuostatos taip atitinka Gribaldžio išpažinimą, „tarsi jos būtų nuo šio nurašytos“⁴.

Petro Goniondziečio pradėtos skleisti idėjos buvo skandalingos žvelgiant tiek iš evangelikų, tiek iš katalikų pozicijų. Secemino sinodas, pasmerkęs jo pažiūras, bet neįstengęs priversti jų atsisakyti, Goniondzietį nusiuntė pas Vitenbergo reformatorių Pilypą Melanchtoną (Philipp Melanchthon, 1497–1560), kuris, išgirdęs, apie ką su juo nori disputuoti svečias iš Lietuvos, griežtai atsisakė tai daryti⁵. Dar tais pačiais 1556 m. išėjo ir Žygimanto Augusto (1520–1572) ediktas, nukreiptas prieš Petrą Goniondzietį bei draudžiantis propaguoti jo idėjas⁶. Vis dėlto visa tai pastarajam nesutrukdė nuosekliai apmąstyti savo teologinės koncepcijos, pasižyminčios novatoriška, protoracionalistine hermeneutika, o laikui bėgant – ir jos išplatinti Lietuvos bei Lenkijos intelektualiuosiuose sluoksniuose,

³ Maria Sipayło, *Akta synodów różnowierczych w Polsce*, t. 1: (1550–1559), Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1966, p. 47.

⁴ Beza Bulingeriui, 1556 m. sausio 1 d., in: Théodore de Bèze, *Correspondance*, t. 2: (1556–1558), recueilli par Hippolyte Aubert, publié par F. Aubert, H. Meylan et A. Dufour, Genève: Droz, 1962, p. 16: „Nam illa axiomata quae nobiscum communicavit vir optimus Fr. Lismaninus, maxima ex parte cum Gribaldi confessione ita consentiunt ut pene videri possint ab eo descripta [...]“

⁵ Konrad Górski, *Studia nad dziejami polskiej literatury antytrynitarskiej XVI wieku*, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1949, p. 63; Theodor Wotschke, „Johann Lasitius“, *Zeitschrift für Slavische Philologie*, 1925, Nr. 2, p. 79–80.

⁶ Józef Jasnowski, „Dwa edykty Zygmunta Augusta: przeciwko Piotrowi z Goniądza i Janowi Łaskiemu“, *Reformacja w Polsce*, 1937–1939, Nr. 9–10, p. 442–443.

prijaučiančiuose Reformacijai. Ypač reikšmingas šiuo atžvilgiu yra Goniondziečio apie 1560 m. parašytas traktatas *De Deo et Filio eius*, kuriame jis nuosekliai suformulavo principus, stipriai paveikčius vėlesnius Lietuvos ir Lenkijos radikaliosios Reformacijos atstovus Simoną Budną (Szymon Budny, 1530–1593), Lauryną Kriskovijų (Wawrzyniec Krzyszkowski, Laurentius Criscovius, apie 1530–po 1597), Grigalių Paulių iš Bžezino (Grzegorz Paweł z Brzezina, apie 1525–1591) bei kitus. Traktatas neliko nepastebėtas ir Europoje, kur tarp keleto reakcijų išsiskiria Tiubingeno medicinos ir filosofijos profesorius Jokūbo Šeko (Jakob Schegk, 1511–1587) knygoje *Contra antitrinitarios* (1566) esanti Goniondziečio mesto iššūkio filosofinė kritika. Kadangi Petro Goniondziečio gyvenimas bei veikla yra gerai ištirti ir tarptautiniame mokslo pasaulyje pakankamai žinomi⁷, o jo kaip antitrinitorizmo Lietuvoje ir Lenkijoje pirmtako vaidmuo – neginčytinas⁸, straipsnyje šių detalių nebekartosime. Vietoj to išsamiau aptarsime du ligšioliniuose darbuose mažiau liestus arba išvis neliestus klausimus. Pirma: Kuo yra ypatinga Goniondziečio hermeneutika ir kiek ji buvo įtakinga LDK bei LK? Antra: Kodėl ir kaip buvo reaguota liuteroniškajame Tiubingene į antitrinitorinius raštus iš tolimosios Lietuvos?

⁷ Žr. Józef Jasnowski, „Piotr z Goniądza“, *Przegląd historyczny*, 1935, Nr. 31, p. 1–58; Earl Morse Willbur, *A history of Unitarianism: Socinianism and its antecedents*, Boston: Harvard University Press, 1945, p. 285–293; Konrad Górski, *op. cit.*, p. 52–100; Lech Szczucki, Marcin Czechowic (1532–1613): *Studium z dziejów antytrinitaryzmu polskiego XVI wieku*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964, p. 18–22, 68–74 *et passim*; Lorenz Hein, *Italianische Protestanten und ihr Einfluss auf die Reformation in Polen während der beiden Jahrzehnte vor dem Sandomirer Konsens (1570)*, Leiden: Brill, 1974, p. 135–138; Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVI a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 308–315; Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros. Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 427–437.

⁸ Taip apibūdino Goniondziečio vaidmenį Konrad Górski, *op. cit.*, p. 54.

II. PETRO GONIONDZIEČIO HERMENEUTIKA IR JOS ĮTAKA LDK BEI LK

Goniondziečio traktate *De Deo et Filio eius* kruopščiai išvystyta triteistinė teologija atspindi būdingus šios antitrinitorinės atšakos bruožus⁹, o pagrindines jos hermeutines linijas autorius apibrėžė dar 1555/1556 m. žiemą. Minėtame Secemino sinodui pateiktame išpažinime jis ginčijo sąvokas *Trinitas* bei *consubstantialis*¹⁰ ir taip išreiškė savo nusistatymą prieš tradicinės ontologinės terminologijos naudojimą teologijoje; remdamasis ankstyvaisiais, priešnikėjinės Bažnyčios tėvais, kaip antai Ireniejumi iš Liono (apie 135–apie 200)¹¹, Goniondzietis taip pat pasisakė už Kristaus kaip preegzistencinio λόγος subordinaciją Dievui Tėvui¹². Kadangi šios temos yra eksplikuojamos traktate *De Deo et Filio eius*, galima daryti prielaidą, kad Secemino sinodui pateiktas tikėjimo išpažinimas buvo pastarojo išeities taškas¹³. Traktate pasitaikančios citatos iš 1559 m. pasirodžiusio Jono Kalvino (Jean Calvin, 1509–1564) veikalų *Institutio religionis christianae* paskutinio perdirbinio byloja, kad *De Deo et Filio eius* į galutinę formą lietas ne anksčiau kaip apie 1560 m. Kaip ten bebūtų,

⁹ Išsamią Goniondziečio teologijos analizę žr. Kęstutis Daugirdas, *Andreas Volanus und die Reformation im Großfürstentum Litauen*, Mainz: Philipp von Zabern, 2008, p. 183–192.

¹⁰ Maria Sipayllo, *Akta 1*, p. 47: „[Gonesius] confitetur Trinitatem non esse, immo hoc vocabulum novum et excogitatum esse. [...] consubstantialitatem denegabat Iesu Christi, quam habet cum Patre in divinitate.“

¹¹ *Ibid.*: „Ad confirmandos hos suos errores schismaticos Irenaei mutilis [...] usus est sententiis.“

¹² *Ibid.*: „Christum asserebat esse minorem Patre, imo servum Patris, [...] asserebat λόγος (sic) esse Verbum invisibile, immortale [...]“

¹³ Koks santykis sieja Goniondziečio traktatą *De Deo et Filio eius* ir 1556 m. Krokovoje spaudoje pasirodžiusį veikalą *De Filio Dei homine Christo Iesu*, tiksliau nustatyti nebeįmanoma, nes pastarasis neišliko. Kiek galima spręsti iš amžininkų pasisakymų, tikėtina, kad Goniondzietis veikale *De Filio Dei homine Christo Iesu* daugiau tematizavo kristologinius klausimus, susijusius su λόγος įsikūnijimu. Žr. Szymon Budny, *O przedniejszych wiary Chrystyjańskiej artikulech* (Łosk, 1576), oprac. Maria Maciejowska, Lech Szczucki, Zdzisław Zawadzki, Warszawa, Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989, p. 76, 12–14 ir p. 227. O *De Deo et Filio eius* skirtas Dievo esybės ir Kristaus santykio su Dievu Tėvu problematikai išaiškinti.

Goniondziečio traktatas ilgą laiką cirkuliavo rankraščio pavidalu. Išspausdintas jis buvo tik 1570 m. Vengrove, rinkinyje *Doctrina pura et clara de praecipuis christianae religionis articulis*¹⁴, kartu su tematiškai glaudžiai susijusiu, greičiausiai taip pat apie 1560 m. parašytu veikalu *De uno vero Deo*¹⁵ bei kitomis dviem apybraižomis, skirtomis kristologiniamis ir krikšto klausimams¹⁶.

Turinio atžvilgiu traktatas *De Deo et Filio eius* prasideda hermeneutine refleksija. Goniondzietis suformuluoja du glaudžiai tarpusavyje susijusius principus, kuriais remdamasis jis vysto tolimesnę minties eigą: išskirtinį biblicizmą bei nuostatą, kad tikėjimo tiesos turi būti racionalios. Pirmojo atžvilgiu Goniondzietis postuluoja absoliutų biblinės terminologijos pakankumą dieviškam turiniui išreikšti ir atmeta postbiblinių sąvokų naudojimą¹⁷. O racionalumo principą jis grindžia nominalistinės logikos prielaida, kad sąvokos yra *post rem* ir be jas realiai atitinkančių *res* nieko nereiškia¹⁸. Sekdamas šiais dviem

¹⁴ Petrus Gonedzius, *Doctrina pura et clara de praecipuis christianae religionis articulis, contra Sabellianorum, Ebionitarum, Nestorianorum, et aliorum haereticorum impia et perplexa sophismata*, Vengrovai, 1570, 2r–29r. Vienintelis šiuo metu žinomas leidinio egzempliorius yra saugomas Prancūzijos nacionalinėje bibliotekoje Paryžiuje (Bibliothèque nationale de France, signatūra: D2-1425). Traktatą *De Deo et Filio eius* Goniondzietis tais pačiais metais Vengrove išleido ir lenkiško perdirbinio pavidalu. Žr. Piotr z Goniądza, *O Trzech*, oprac. Halina Gór-ska, Konrad Górski, Zdzisław Zawadzki, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962.

¹⁵ Petrus Gonedzius, *op. cit.*, 29v–41r. Tiek *De Deo et Filio eius*, tiek *De uno vero Deo* pasirodys antrintorinių debatų triteistinei fazei skirtoje antologijoje: Irene Dingel (Hg.), *Controversia et confessio*, t. 9: *Antitrinitarische Streitigkeiten. Die tritheistische Phase (1560–1568)*, bearb. von Kęstutis Daugirdas, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013.

¹⁶ Kristologinius klausimus Goniondzietis gvildena apybraižoje *De unigenito Filio Dei adversus veterum et novorum Nestorianorum prodigiosos errores liber [primus et] secundus*, in: Petrus Gonedzius, *op. cit.*, 41v–99v. Krikštui skirta apybraiža *De baptismo Novi Foederis*, in: *Ibid.*, [100r–139r].

¹⁷ Petrus Gonedzius, *op. cit.*, 2v: „[...] scripta apostolorum debent esse absolutum exemplar sanorum verborum de fide et charitate. Quare qui, hoc exemplari neglecto, aliquid novum fingit, ut homo seditiosus et habendus et vitandus est.”

¹⁸ *Ibid.*, 3v: „[...] vocabula nihil sunt sine rebus [...]”. Plačiau apie nominalizmo principus žr. Fritz Hofmann, „Nominalismus I.“, *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, 1984, t. 6, skil. 874–884, ypač skil. 876.

principais ir juos naudodamas negatyviai, Goniondzietis polemizuoja prieš tradicinę šv. Trejybės formuluotę „viena esybė – trys asmenys“ bei Nikėjos ir Konstantinopolio išpažinime esančią amžinojo *λόγος* bendraesybės su Dievu Tėvu išraišką (gr. *ὁμοούσιος*, lot. *consubstantialis*) kaip vėlesnius, neracionalius darinius. O naudodamas juos pozityviai konstrukcijai ir remdamasis 1 Kor 8,6 (vienas Dievas Tėvas ir vienas Viešpats Kristus), jis realiai skiria Dievą Tėvą ir jo Sūnų: vienas Dievas (*unus Deus*) esąs tik Tėvas, o iš jo užgimęs dieviškasis *λόγος* jau esanti atskira *res*. Tai reiškia ne ką kita, kaip tai, kad iš esmės Goniondzietis Dievą Tėvą ir Dievo Sūnų supranta nelyginant du individus, siejamus dievystės rūšies sąvokos¹⁹. Panašiai autorius suvokia ir šv. Dvasią, kylančią iš Dievo Tėvo ir egzistuojančią kaip trečia *res*²⁰.

Šioje vietoje derėtų porą žodžių tarti ir apie antrąjį veikalą, skirtą tai pačiai problematikai, t. y. *De uno vero Deo*. Sprendžiant iš struktūros, autorius jį sumanė kaip traktato *De Deo et Filio eius* priedą, turėjusį išsamiai pagrįsti pastarajame išdėstytas mintis ankstyvųjų Bažnyčios tėvų raštų ištraukomis. Didžiąją veikalo *De uno vero Deo* dalį sudaro bibliinių citatų – Jn 14,1; 17,3; 1 Kor 8,6; 1 Tim 1,17; 2,5 ir kt., – kuriomis Goniondzietis remia savo triteistines pažiūras, interpretacija, išplaukianti iš jau minėto Ireniejaus, o taip pat Tertulijono (apie 160/170–po 220), Novacijono († apie 258), Origeno (apie 185–apie 254) bei kt. veikalų²¹. Visa tai byloja apie faktą, kad be biblicizmo bei racionalumo Goniondziečio hermeneutika yra reguliuojama dar ir trečio principo – iškilų priešnikėjinės Bažnyčios rašytojų pasisakymų²²,

¹⁹ *Ibid.*, 22r.

²⁰ Skirtingai nei lotyniškoji tradicija, galutinai suformuota VIII Toledo sinodo (653), Goniondzietis atmeta *filioque*, t. y. nuostatą, kad šv. Dvasia kyla iš Tėvo ir Sūnaus.

²¹ Goniondzietis cituoja Ireniejaus *Adversus haereses*, Tertulijono *Adversus Praxean*, Origeno *De principiis* ir Pauliaus Laiško romiečiams komentarą bei Novacijono veikalą *De Trinitate*, kuris XVI a. dažnai buvo priskiriamas Tertulijonui. Petrus Gonedzius, *op. cit.*, 31v–33r; 34r; 39r *et passim*.

²² Goniondzietis grindžia šią praktiką Ireniejaus *Adversus haereses* III, 4, 1 pasisakymu, kad ginčytiniais klausimais yra geriausia atsižvelgti į ankstyvųjų surinkimų nuomonę. Petrus Gonedzius, *op. cit.*, 34r: „Primum vero cum maxima

juos priešinant vėlyvesniems autoriams Augustinui (354–430) ar Boecijui (apie 480–apie 524)²³.

Goniondzietis, žinoma, jokių būdu nebūtų pripažinęs, kad jis tam tikrais aspektais remiasi (bažnytiniais) autoritetais. Vis dėlto jo hermeneutikos negalima pavadinti racionalistine griežtąja sąvokos prasme: nors iš Šv. Rašto semiamas teologinis turinys ir yra interpretuojamas atsižvelgiant į logikos taisykles, pati interpretacija koordinuojama su ankstyvosios Bažnyčios propaguotu šio turinio suvokimu. Taip pat sunku jo hermeneutikoje išvelgti ir agnostinių bruožų, kaip kad kai kuriuos Goniondziečio minties momentus apibūdino lenkų istorikai²⁴. Jo akimis žvelgiant, dieviškoji tiesa yra visiškai suvoktina, jei teisingai naudojamosi protu ir šiam neleidžiama įsivelti į nesuprantamus išvedžiojimus²⁵. Tiksliausia tad būtų jo propaguojamą hermeneutiką įvardinti kaip protoracionalistinę konstrukciją, kuri, nors ir aiškiai užčiuopia ateinančių šimtmečių esminį klausimą dėl naujo proto (*ratio*) ir tikėjimo (*fides*) santykio subalansavimo, tačiau, laikydamasi biblicizmo principo bei orientuodamasi į ankstyvosios Bažnyčios autoritetą, vienareikšmiškai dar nepostuluoja proto primato.

Didžiausią poveikį Goniondziečio mintys padarė dar gerokai prieš rinkiniui *Doctrina pura et clara de praecipuis christianae religionis articulis* pasirodant spaudoje. Pirmųjų žinių apie Goniondziečio idėjų sklaidą LDK randame 1558 m. rugsėjo mėn., ir jos byloja apie greitą jo priešnikėjinės Bažnyčios tėvų akcentavimo įsisavinimą. Paliesės

ratione illud ab Irenaeo esse dictum iudico. Quid enim et si alicui de aliqua modica quaestione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere ecclesias, in quibus apostoli conuersati sunt, et ab eis de praesenti quaestione sumere, quod certum et re liquidum est?"

²³ *Ibid.*, 34r (Augustino *De Trinitate*); 35r (Boecijaus *Quomodo Trinitas unus Deus*).

²⁴ Konrad Górski, *op. cit.*, p. 92; Lech Szczucki, *op. cit.*, p. 74. Agnostišku vadintas Goniondziečio šv. Dvasios supratimas.

²⁵ Petrus Gonedzius, *op. cit.*, 4r: „Veritas [...] ut est nuda et aperta, ita et cognitu facilis. [...] veritas aperta esse cupit. [...] Quocunq[ue] ergo ratio tua involvitur, ita ut verum aperte videre nequeas, praestigias ibi subesse timeto: nihilq[ue] credas, nisi quod claram et apertam veritatem esse tibi persuaseris.“

evangelikų distrikto superintendentas Simonas Zacijus (Szymon Zacius, † apie 1576/1577) laiške Vlodzislovo sinodui Lenkijoje skundė Bialos kunigą Jeronimą Piekarską (Hieronym Piekarski, † po 1585) ir katechetą Joną Falkonijų (Ioannes Falconius), esą jie platinantys Goniondziečio erezijas ir, be visų kitų nusidėjimų tradicinių dogmų atžvilgiu, dar ir iškraipantys Ireniejaus mokymą. Sinodo vadovybės prie sienos priremti Piekarskis ir Falkonijus, tiesa, neigė kaltinimus²⁶. Jų tolesni veiksmai visgi rodo, kad tai būta daugiau taktinio žingsnio, nuslepiant tikruosius įsitikinimus. 1558 m. gruodžio mėn. Piekarskis lydėjo Goniondzietį į Lietuvos evangelikų Bresto sinodą tam, kad jį ten paremtų²⁷. O dar po beveik penkerių metų jis kartu su Jonu Falkonijumi jau tapo Goniondziečio postuluoto biblicizmo principo triumfo liudininku 1563 m. birželio mėn. sinode Morduose, kur sąvoka „Trejybė“ pripažinta ne bibliniu, o žmonių išgalvotu žodžiu²⁸.

Ypač nuosekliai biblicizmo principą įgyvendino žymaus lenkų istoriko Stanisława Koto didžiausiu Lietuvos eretiku vadintas Simonas Budnas²⁹, 1572 m. Zaslave išleidęs kritinį Biblijos vertimą į lenkų kalbą³⁰ ir 1576 m. Loske išspausdinęs pirmąją Lietuvoje unitorinę

²⁶ Maria Sipayłło, *Akta 1*, p. 280–281.

²⁷ Stanisław Lubieniecki, *Historia reformationis polonicae*, praef. instruxit Henricus Barycz, indice nominum instruxit Ianussius Tazbir, praef. in linguam lat. vertit Miecislaus Brożek, Varsoviae: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971, p. 144.

²⁸ Maria Sipayłło, *Akta synodów różnowierczych w Polsce*, t. 2: (1560–1570), Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1972, p. 152. Šio sinodo protokolą surašė būtent Jonas Falkonijus, tuo metu dirbęs Mordų kunigu. [Francesco Lismanini], *Brevis explicatio doctrinae de sanctissima Trinitate*, [Karaliaučius: Jono Daubmanno spaustuvė], 1563, g 3v: „Ioannes Falconius, minister ecclesiae Mordensis, praesentis synodi scribe, manu propria.“ Lismaninio veikalas pasirodys antologijoje, kuri paminėta 15 išnašoje.

²⁹ Stanisław Kot, „Szymon Budny. Der größte Häretiker Litauens im 16. Jahrhundert“, in: *Studien zur älteren Geschichte Osteuropas*, t. 1, Graz, Köln: Böhlau, 1956, p. 63–118.

³⁰ [Simon Budny], *Biblia: to jest Księgi Starego i Nowego Przymierza/ in der Übers. des Simon Budny. – [Nachdr. der Ausg.] Nieśwież, Zaslav 1571–1572/ 2. Bde.*, hrsg. von Hans Rothe und Friedrich Scholz, Paderborn, München, Wien, Zürich: Schöningh, 1994.

dogmatiką *O przedniejszych wiary Chrystyjańskiej artikulech*, paremtą išskirtinai Biblijos citatomis. Kaip Budnas savo dogmatikoje minėjo, jis ir pats anksčiau laikęsis Goniondziečio bei kitų propaguotos Dievo Sūnaus sampratos, nes ši atrodžiusi protui priimtina ir iš pirmo žvilgsnio derėjusi su Biblija³¹. Taiklus ir glaustas Goniondziečio hermeneutikos pagrindinių principų įvardinimas reiškia, kad Budnas neabejotinai buvo susipažinęs su pastarojo biblinių tekstų interpretavimo metodika. Kadangi Budnas, veikiamas Lietuvoje cirkuliuojančių Bernardino Ochino (Bernardino Ochino, 1487–1564) veikalo *Dialogorum liber secundus* (1563)³² bei Lelijo (Lelio Sozzini, 1525–1562) ir Fausto (Fausto Sozzini, 1539–1604) Socinių Jono evangelijos prologo (Jn 1,1–14) komentarų³³, jau apie 1567 m. pasuko unitorizmo link³⁴, jis greitai atmetė ne tik priešnikėjinės Bažnyčios tėvų hermeneutinį autoritetą, bet ir filosofinės logikos taikymą Biblijos interpretacijoje. Pasisakydamas prieš bet kokios filosofijos naudojimą teologijoje³⁵, Budnas pakeitė Goniondziečio formuluotą loginio racionalumo principą į biblinio racionalumo principą, grįstą filologine Biblijos teksto analize bei skirtingų jo variantų palyginimu³⁶.

³¹ Szymon Budny, *O przedniejszych*, p. 75, 19–22.

³² Apie Ochino santykį su LDK Reformacija žr. Dainora Pociūtė, *op. cit.*, p. 523–537. Apie Ochino veikalo poveikį Budnui žr. Kęstutis Daugirdas, *Volanus*, p. 229.

³³ Apie Socinių komentarų įtaką Budno pažiūroms žr. Kęstutis Daugirdas, „Antitrinitarier“, 32–33.

³⁴ Stanisław Lubieniecki, *op. cit.*, p. 218.

³⁵ Szymon Budny, *Ad argumenta Simleri et aliorum quorundam pro duabus in Christo naturis dimicantium*, in: Massimo Firpo, *Antitrinitari nell'Europa orientale del Cinquecento*, Nuovi testi di Szymon Budny, Niccolò Paruta e Iacopo Paleologo, Firenze: Nuova Italia, 1977, p. 293: „Atqui Scriptura sacra, quemadmodum non humanitus inventa sed ab ipso Dei spiritu prodita est, ita ipsius phrases philosophicis rationibus prorsus contrariae sunt. Proinde Paulus monet [Kol 2,8] ne a quoquam per inanem philosophiam decipi nos patiamur. [...] Clarum itaque est de nostra religionis controversiis ex Dei verbo, non autem e philosophiae placitis, iudicium fieri debere.“

³⁶ Budno metodikos klausimais žr. David A. Frick, „The Biblical Philology of Szymon Budny: Between East and West“, in: [Simon Budny], *Biblia*, p. 305–349; Kęstutis Daugirdas, *Volanus*, p. 266–272.

Goniondziečio hermeneutikos įtakos apžvalgą baigiant, būtina paminėti ir beveik pažodžiui iš jo traktato *De Deo et Filio eius* perimtas mintis 1564 m. Nesvyžiuje pasirodžiusioje Mažosios Lenkijos antitrinitoriaus Grigaliaus Pauliaus iš Bžezino knygelėje *O różnicach terażniejszych*. Ypač aiškiai Paulius rėmėsi Goniondziečio teze, kad pirmą kartą apaštalių Bažnyčia buvusi vieninga, nes turėjusi vieną kalbą, t. y. terminologiją³⁷. O anitrinitoriškai nusiteikęs Laurynas Kriskovijus, 1564 m. taip pat Nesvyžiuje išleidęs lenkišką apologeto Justino († apie 165) *Dialogo su żydu Trifonu* vertimą, bent jau iš dalies sekė Goniondziečio įsitikinimu, kad priešnikėjinės Bažnyčios tėvai dar buvę arčiau biblinių sąvokų ir mokymo. Lietuvoje ir Lenkijoje užvirusiuose debatuose dėl šv. Trejybės dogmos šis vertimas turėjo pasitarnauti istoriniam įrodymui, kad subordinacinis triteizmas yra pirminė krikščioniško mokymo forma³⁸.

III. JOKŪBO ŠEKO REAKCIJA Į TRADICINIŲ DOGMŲ KRITIKĄ VEIKALE CONTRA ANTITRINITARIOS

Paplitę po LDK ir LK, Goniondziečio rankraščiai ilgai neužsibuvo vien tik vietinėje intelektualiojoje erdvėje. Septinto dešimtmečio antroje pusėje jie pasiekė ir evangelikų mąstytojus Vakarų Europoje. Yra išlikę žinių, kad reformatiškajame Ciuriche juos 1568 m. savo rankose laikė Ulricho Cvinglio (Ulrich Zwingli, 1484–1531) įpėdinio Heinricho Bulingerio žentas, teologijos profesorius Josijas Zimleris (Josias Simler, 1530–1576)³⁹. Kiek anksčiau – apie 1566 m. – jų pėdsakų

³⁷ Plg. Grzegorz Paweł z Brzezin, *O różnicach terażniejszych to jest co o jednym Bogu Ojcu i Synu jego jednorodzonym i o Duchu Świętym prawdziwie rozumiemy*, oprac. Konrad Górski i Władysław Kuraszkiewicz, Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1954, p. 79 su Gonedzius, *op. cit.*, 2r.

³⁸ Apie šį vertimą išsamiau žr. Konrad Górski, *op. cit.*, p. 115–128.

³⁹ Josias Simlerus, *op. cit.*, 8v: „Etenim cum tres mei libri de Aeterno Filio iam impressi essent, accepi demum Francisci Davidis librum contra PETRVM MELIVM, Petri Gonaesij quaedam scripta [...]“

galima aptikti ir Tiubingeno universiteto aplinkoje, kurio teologijos fakultetas buvo vienas iš Vokietijos liuteroniškosios teologijos centrų, o tuometinis kancleris, teologijos profesorius Jokūbas Andrejė (Jakob Andreae, 1528–1590) – vienas iš liuteronų konfesijos tėvų, itin svariai prisidėjusių prie šios konfesijos doktriną galutinai apibrėžusios *Formula concordiae* (1577) priėmimo ir teisinio įtvirtinimo⁴⁰. Atsakyti į klausimą, su kokiais Goniondziečio raštais susidūrė Zimleris, reikėtų išsamesnių tyrimų, kuriuos kol kas paliksime ateičiai. O štai iš hercogo Kristupo Viurtembergeriečio (Christoph von Württemberg, 1515–1568) bei Andrejė iniciatyvos kilusios, prieš triteistines mintis – tarp jų ir Goniondziečio hermeneutiką – nukreiptos Jokūbo Šeko knygos *Contra antitrinitarios* turinys jau dabar leidžia užčiuopti įdomias intelektualines sąsajas tarp ano meto Tiubingeno minties elito ir Lietuvos radikaliosios Reformacijos atstovų.

Kaip evangeliškosios metafizikos tėvu tituluojamas Jokūbas Šekas⁴¹ 1566 m. spaudoje pasirodžiusio veikalo *Contra antitrinitarios* dedikacijoje Viurtembergo hercogui Kristupui minėjo, veikalą parašyti jam paliepė hercogas per universiteto kanclerį Andrejė⁴². Knyga rašyta prieš antitrinitorius, tituliniam lape nenurodant, kokie asmenys turėti omenyje. To autorius neišdavė ir pačiame veikale, kuriame

⁴⁰ Plačiau apie Andrejė žr. Robert Kolb, „Jakob Andreae“, in: *Shapers of Religious Traditions in Germany, Switzerland, and Poland, 1560–1600*, ed. by Jill Raitt, New Haven, London: Yale University Press, 1981, p. 53–68; Martin Brecht, „Andreae, Jakob“, *Theologische Realenzyklopädie*, 1978, t. 2, p. 672–680 (p. 680: literatūra).

⁴¹ Plačiau apie Jokūbą Šeką žr. Christoph Sigwart, *Kleine Schriften. Erste Reihe. Zur Geschichte der Philosophie. Biographische Darstellungen. Zweite, berichtigte und vermehrte Ausgabe*, Freiburg i.B.: Akademische Verlagsbuchhandlung von J. C. B. Mohr, 1889, p. 256–291; Emil Weber, *Die philosophische Scholastik des deutschen Protestantismus im Zeitalter der Orthodoxie*, Leipzig: Verlag von Quelle & Meyer, 1907, ypač p. 27–34.

⁴² Plg. Jacobus Schegkuis, *Contra antitrinitarios, negantes Patrem, Filium et Spiritum S. unum numero et essentia esse Deum*, Tubingae: Apud viduam Vlrici Morhardi, 1566, p.)(3r: „Cum autem digniss. D. Cancellarius noster D. Iacobus Andreae mihi, quid C. T. vellet, exposuisset, ratus sum me recte facturum et officiose, si voluntati C. T. paruissem [...]“ su 43 išnaša.

jis tik skyrė priešininkų (*adversarii*) ir priešininko (*adversarius*) nuomones, taip signalizuodamas disputą su keleto asmenų idėjomis. 1568 m. pasirodžiusioje knygoje *Antilogia* Šekas visgi praskleidė paslapties šydą, užsimindamas, kad *Contra antitrinitarios* jis parašęs prieš žmones, kurie „savo bedievišku ir eretišku mokymu gadina lietuviškas bažnyčias“⁴³.

Pasigilinus į patį veikalą, galima atpažinti, kad Šeko aprašytos priešininko (*adversarius*) mintys sutampa su Gonionziečio traktate *De Deo et Filio eius* išsakytosiomis; apie tai tuoj bus kalbama išsamiau. Kiek sunkiau identifikuoti kitus priešininkus (*adversarii*). Neretai Šekas taip paprasčiausiai apibūdina antitrinitorines pažiūras kaip tokias, kurias jis sėmė iš keleto šaltinių. Kiekvienu atveju reikia pabrėžti dvi pažodines citatas iš Mikalojaus Radvilos Juodojo laiško Jonui Kalvinui, rašyto 1564 m. liepos 6 d.⁴⁴ Šekas taip pat žinojo ir Pranciškaus Lismaninio (Francesco Lismanini, 1504–1566) 1563 m.

⁴³ Jacobus Schegkii, *Antilogia, qua refellit XXVII. propositiones Seruetianae haereseos, quibus impie statuitur solius Patris essentia et persona Deus esse verus exclusive, Filius autem et Spiritus S. impie negantur personaliter subsistere in essentia divina*, Tubingae, 1568, p. 24: „Contra biennium volente et iubente Illustrissimo Principe meo D. Christophoro duce VVirttembergense [...], scripsi Libros duos contra Antitrinitarios quosdam Lituonicas ecclesias impio et haeretico dogmate peruertentes [...]“

⁴⁴ Plg. Jacobus Schegkii, *Contra antitrinitarios*, p. 96: „Si indifferenti natura, inquit, Pater, Filius et Spiritus Sanctus unus Deus est, ergo quemadmodum Pater a seipso subsistit et a seipso suum esse habet, eadem quoque ratione et Filius et Sanctus Spiritus a seipso subsistunt et a se suum ESSE habent. Hoc enim indifferens natura vult, ut ea communis sit tribus aliunde“ su Radvila Kalvinui, 1564 m. liepos 6 d., in: *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*, ed. Wilhelm Baum, Eduard Cunitz, Eduard Reus, t. 20, Brunsvigae: Swetschke, 1879, Nr. 4125, skil. 338. Taip pat: Jacobus Schegkii, *Contra antitrinitarios*, p. 99: „Ideo, inquit, ratione originis seu principii (ne plura principia in divinitate inducantur et ex consequentia plures Dii) soli Patri tribuitur appellatio unius veri Dei, quod ipse solus ingenitus sit, principii et originis experts et προπάτωρα, id est ante se, Patrem non habens, sed quia ipse sit a seipso et ex seipso Deus et propterea omnium Deus, et soli ipsi competere hanc particulam „omnium Deus“, quod et Christi Deus, qui sit ex Deo scilicet in Deum natus. Sed Filius tamen non omnium Deus est, quia non est Deus Patris etc.“ ir *Calvini opera*, t. 20, Nr. 4125, skil. 338–339.

Krokuvoje užbaigtą ir 1565 m. Karaliaučiuje išleistą *Brevis explicatio doctrinae de sanctissima Trinitate*⁴⁵. Taigi, Tiubingeno medicinos ir filosofijos profesorius ant savo rašomojo stalo turėjo keletą šv. Trejybės problematikai skirtų raštų, o iš aukščiausių instancijų atėjęs jų refutacijos paskatinimas byloja apie tai, kad būta ne tik idėjų, tačiau ir politinių to priežasčių.

Politiškai aktualus antitrinitorinis klausimas tapo 1564 m. rudenį į Tiubingeną atvykus vyriausiam Radvilos Juodojo sūnui Mikalojui Kristupui (1549–1616), kuris čia su pertraukomis užsibuvo iki 1566 m. rugpjūčio mėn. Iš jau publikuotų Mikalojaus Kristupo preceptoriaus Baltazaro fon Levaldo (Balthasar von Lehwald) laišku yra žinoma, kad Radvila Juodasis 1564 m. rudenį sūnui siuntė minėtą laišką Kalvinui bei ką tik Nesvyžiuje pasirodžiusias Mažosios Lenkijos antitrinitorių Grigaliaus Pauliaus ir Jono Kazanovskio (Jan Kazanowski, † 1591) knygeles *O rożnicach terażniejszych ir Na upominanie Kalwina krotka odpowiedź*⁴⁶. Taip pat yra išlikę ir dar neskelbtų rankraštinių dokumentų apie vieno iš preceptorių pokalbius su Jokūbu Andreje, vykusius 1566 m. liepos 15 d. Ciu-richo Valstybiniame archyve saugomas Andrejė pavedimu 1566 m. rugpjūčio 18 d. surašytas protokolas dokumentuoja du Andrejė disputus su neįvardytu preceptoriumi, dalyvaujant Mikalojui Kristupui Radvilai⁴⁷. Disputuose šis asmuo laikėsi tipiško triteistinių pažiūrų, grįstų biblicizmu ir atmetančių tradicinę ontologinę terminologiją⁴⁸.

⁴⁵ Jacobus Schegkuius, *Contra antitrinitarios*, p. 30.

⁴⁶ *Der Briefwechsel der Schweizer mit den Polen*, von Theodor Wotschke, Leipzig: Heinsius, 1908, Nr. 328, p. 225–226; Nr. 329, p. 226–227.

⁴⁷ *Colloquium De Sacro-Sancta Trinitate praesente Illustrissimo Principe ac Domino Nicolao Christophero Radziwiell, Duce de Olika et Nieswiesz Comite in Schidlowiecz etc. cum Comitibus cuiusdam Generosi praeceptore Thubingae XV Julij Anno 1566 habitum. Breviter et bona fide descriptum*, in: Zürcher Staatsarchiv, E II 367, fol. 141–148. Rankraštis, o taip pat ir Jokūbo Šeko veikalas *Contra antitrinitarios* pasirodys antologijoje, kuri paminėta 15 išnašoje.

⁴⁸ Zürcher Staatsarchiv, E II 367, fol. 142–142a: „In primo colloquio affirmabat praeceptor se nunquam crediturum in Deum essentiam. Cum vero ei responderem, an esset crediturus in Deum accidens – siquidem substantia et

Įvardinti faktai leidžia manyti, kad greičiausiai šiuo keliu – per Mikalojų Kristupą Radvilą arba jo palydą – anitrinitorinė literatūra, taip pat ir Goniondziečio traktatas, pasiekė ir Jokūbą Šeką.

Gauta medžiaga tiek universiteto atstovus, tiek hercogą Kristupą, asmeniškai besirūpinusį jaunojo Radvilos gerbūviu jo valdose⁴⁹, priverstė prisiminti jų pačių garsų antitrinitorinį atvejį: 1557 m. vasarą čia hercogo pavedimu prieš akademinį senatą dėl savo pažiūrų turėjo teisintis jau minėtasis Matas Gribaldis, Tiubingene dėsęs civilinę teisę nuo 1555 m. pabaigos. Jei hercogas Kristupas anuomet pasitenkino į Šveicariją nuo proceso pabėgusio Gribaldžio sulaikymu ir teismu Berne⁵⁰, šįsyk nebenorėta palikti išplitusių antitrinitorinių idėjų be išsamios refutacijos. Gerai žinomo filosofo Šeko įpareigojimas parašyti refutaciją byloja apie faktą, kad Tiubingene buvo pastebėtos Goniondziečio antitrinitorinės argumentacijos savybės, nuosekliai taikant filosofinę logiką.

Knygos *Contra antitrinitarios* dedikacijoje Jokūbas Šekas akcentavo, kad jo veikalas esąs filosofinė refutacija. Metodiškai tai reiškė „į pirmuosius tiesos principus“⁵¹ orientuotą, t. y. metafizinę, argumentaciją, kuri, nors ir atsižvelgia į tikėjimo postulatus (*analogia fidei*), tačiau plačiau nesiremia biblinėmis ar Bažnyčios tėvų citatomis⁵². Pačiame veikale pirmiausia buvo analizuojama Dievo vienovės

accidens divideret totam amplitudinem ENTIS: quidquid enim est, aut essentia est aut accidens, – ille mihi respondit, quam quod essentia non reperiretur in scriptura sacra.“

⁴⁹ Žr. Vergerio hercogui Kristupui, 1564 m. rugsėjo 2 d., in: *Briefwechsel zwischen Christoph, Herzog von Württemberg, und Petrus Paulus Vergerius*, gesammelt und hrsg. von Eduard von Kausler und Theodor Schott, Tübingen: Literarischer Verein, 1875, Nr. 217, p. 413, ypač išnašą a.

⁵⁰ Gribaldžio veiklos bei proceso klausimais žr. Reinhold Rau, „Matteo Gribaldi in Tübingen“, *Alemannisches Jahrbuch*, 1968/69, Nr. 13, p. 46–60; Kęstutis Daugirdas, „Antitrinitarier“, 12.

⁵¹ Schegkiaus, *Contra antitrinitarios*, p.)(5v: „[...] ad fontes rationum et ad principia prima veritatis [...]“

⁵² *Ibid.*, p.)(5r: „[...] secundum analogiam fidei theologice contra agemus, simul veritatem catholicam explicantes et adversariorum non tantum errorem, sed erroris causam tum confutantes, tum declarantes etiam et brevitatis causa testimoniis plerisque tam sacrae scripturae quam patrum omissis [...]“

sąvoka, kurią Šekas apibrėžė naudodamas scholastinę terminologiją kaip skaičiaus (*numero*) ir esmės (*essentia*) vienovę; jis taip pat aiškiai atsiribojo nuo Goniondziečio postulato, kad dieviškieji asmenys esantys atskiros *res*, siejamos rūšies sąvokos⁵³. Pastarajam, o taip pat ir visiems kitiems antitrinitoriams Šekas prikišo netinkamą logikos ir dialektikos taikymą, vedantį prie trijų dievų, t.y. triteizmo. Formaliai perimdamas Aristotelio bei Viduramžių scholastinės teologijos ir filosofijos išvystytą terminologiją, o materialiai sekdamas neoplatonizmo λόγος-spekuliacijomis⁵⁴ bei senosios Bažnyčios naudota šv. Trejybės ir žmogaus sielos analogija, Šekas toliau veikale pademonstravo tradicinės šv. Trejybės dogmos vidinę logiką: Kaip kad sielos esybė esanti realiai viena, nors joje ir galima logiškai atskirti tris galias – protinę, juslinę, vegetacinę (*δυνάμεις/facultas logica, sentiens, vegetatrix*)⁵⁵, – taip ir Dievas esąs esybė vienas, tačiau savyje hipostatiškai diferencijuotas – Tėvas, Sūnus ir šv. Dvasia⁵⁶.

Ar Jokūbo Šeko knyga pasiekė LDK bei LK ir ar į ją čia buvo reaguota, kol kas dar nėra žinoma. Įdomu paminėti, kad ji sulaukė poleminių reakcijų Vakarų Europoje, išsivysčiusių į ilgametes diskusijas tarp katalikų

⁵³ *Ibid.*, p. 9–10 ir 11: „Adversarius noster dicit, non esse Deum unum essentia, id est numero unum, sed specie unum, numero autem et essentia triplitem“ ir „[...] nec specie, nec genere divinitatis Pater, Filius et Spiritus Sanctus unus verus Deus possint dici.“

⁵⁴ Šekas cituoja Plotino *Eneadas*, V, 1, 3 ir V, 1, 7. Jacobus Schegkius, *Contra antitrinitarios*, p. 46.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 15–19. Šekas naudoja scholastinėmis distinkcijomis „loginis skirtumas (*distinctio rationis*) – realus skirtumas (*distinctio realis*)“. Pirmasis egzistuoja vien tik abstrakcijoje, kaip antai skirtumas tarp sąvokų „būtybė“ ir „žmogus“, o antrasis, grįstas realia egzistencija, yra apčiuopiamas ne vien tik abstrakčiomis sąvokomis, tačiau ir patirtimi arba metafizine analize. Plačiau apie sąvokas *distinctio rationis* ir *distinctio realis* žr. Otto Muck, „Distinctio rationis“, *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, 1972, t. 2, skil. 271; Idem, „Distinctio realis“, *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, 1972, t. 2, skil. 271. Anot Jokūbo Šeko, sielos galios skiriasi nuo sielos logiškai, o viena nuo kitos – realiai.

⁵⁶ Jacobus Schegkius, *Contra antitrinitarios*, p. 23: „Deum itaque (perinde ut animam) dicimus essentia et numero quiddam esse unum, partibus autem, tanquam δυνάμεις, id est facultatibus quibusdam hypostaticis, esse trinum. Illas tres res personas appellant patres. Scriptura Patrem, Filium et Spiritum Sanctum neque res neque personas scolastice nominat.“

ir evangelikų. 1569 m. pasirodžiusiame veikle *De Trinitate* Tiubingeno filosofo knygą puolė Paryžiaus Karališkojo koledžo profesorius Gilbertas Genebrardas (Gilbert Générard, Gilbertus Genebrardus, 1537–1597), kuris Šekui prikišo nepakankamą dieviškųjų asmenų skyrimą ir jį vadino tikruoju antitrinitoriumi, aplenkusiu net triteistus⁵⁷. Šekas neketino nusileisti ir 1573 m. Tiubingene publikavo poleminį atkirtį *Apologeticus*⁵⁸, į kurį Genebrardas savo ruožtu reagavo veikalu *Ad Schegkium responsio*, išspausdintu 1575 m. bei pakartotinai perleistu 1576 m. Kadangi Genebrardas puolė ne vien tik Šeko nuomonę, bet kritikavo ir reformatų šv. Trejybės sampratą, į debatus įsitraukė ir tuo metu Ženevoje dirbęs teologas Lambertas Danėjus (Lambert Danaeu (Danaeus), apie 1530–1595), 1578 m. parašęs veikalą *Ad Genebrardi calumnias responsio*. 1581 m. Paryžiuje pasirodžiusi Pranciškaus Žurdeno (François Jourdain) knyga *Ad Danaeum responsio* liudija, kad iš Lietuvoje bei Lenkijoje suvešėjusių antitrinitorinių idėjų kilusios diskusijos galutinai įgijo tarpkonfesinę, europinę dimensiją.

IV. IŠVADOS

1. Apie iš Petro Goniondziečio hermeneutikos kylančias dogmatines išvadas galima būti įvairios nuomonės. Istorikai žvelgiant, vis dėlto būtina pabrėžti faktą, kad Goniondzietis buvo pirmasis Lietuvoje, aiškiai užčiuopęs ateinančių šimtmečių esminį klausimą, koks gi santykis sieja

⁵⁷ Gilbertus Genebrardus, *De S. Trinitate libri tres contra huius aevi trinitarios, antitrinitarios et autotheanos*, Parisiis: Ex officina Petri Lollii, via Iacobea, 1569, a2v: „Antitrinitarios voco non Tredeitas superiores, contra quos sub isto titulo Schegkii Schorndorffensis publicae ecclesiae suae Brentianae nomine scripsit, sed ipsummet Schegkium et eiusdem generis impios, qui contraria Trinitariis sentientes profitentur sic unam esse Dei essentiam, ut ille non personis, sed *δυνάμειν* et facultatibus distinguatur.“

⁵⁸ Šis veikalas pasirodė su Šeko polemika, nukreipta prieš Leipcigo universitete XVI a. septintame dešimtmetyje mediciną ir filosofiją dėščiusio italo Simono Simonijaus (Simo Simoni) mintis, kuri buvo išleista pavadinimu *Antisimonius, quo refelluntur supra trecentos errores Simonii*, Tubingae, 1573. Kartu įrištas *Apologeticus* prasideda p. 480 ir baigiasi p. 550.

fides ir *ratio*, tikėjimą ir protą. Jis aiškiai formulavo savo hermeneutinius principus, grįstus biblicizmu ir racionalumu, juos susiedamas su priešnikėjinės Bažnyčios tėvų požiūriu. Tai leidžia apibūdinti Goniondziečio hermeneutiką kaip protoracionalistinę konstrukciją, kuri veda link proto primato, bet jo vienareikšmiškai dar neartikuliuoja.

2. Goniondziečio hermeneutika paliko ryškų pėdsaką ano meto LDK ir LK diskusijose. Jau 1558 m. priešnikėjinės Bažnyčios tėvų svarbą akcentavo Jeronimas Piekarskis ir Jonas Falkonijus; šiuo principu iš esmės sekė ir Laurynas Kriskovijus, kaip triteizmo tiesų istorinį įrodymą 1564 m. išleidęs lenkišką Justino *Dialogo su su žydu Trifonu* vertimą. O 1563 m. Morduose įvykusio sinodo šv. Trejybės sąvokos kaip žmonių išgalvoto žodžio apibūdinimas byloja apie Goniondziečio propaguoto biblicizmo įsisavinimą. Nuosekliausiai šį principą įgyvendino Simonas Budnas, kuris iš pradžių laikėsi Goniondziečio biblicizmu ir racionalumu grįstos pozicijos, tačiau vėliau ją modifikavo, loginio racionalumo principą pakeisdamas bibliniu racionalumu.

3. Goniondziečio raštai cirkuliavo ne vien tik LDK ir LK. Apie 1568 m. jie pasiekė ir Ciuricho reformatų teologijos profesorių Zimlerį. Bene įdomiausia ir svarbiausia visgi yra 1566 m. Tiubingene pasirodžiusi tenykščio medicinos ir filosofijos profesoriaus Jokūbo Šeko reakcija į antitrinitorinį iššūkį iš Lietuvos, esanti hercogo Kristupo Viurtembergeriečio bei universiteto kanclerio Andrejė pavedimu parašytoje knygoje *Contra antitrinitarios*. Šekas, kuris buvo vienas garsiausių vokiečių aristotelių tarp evangelikų, padėjęs pagrindus metafizikai įvesti liuteroniškuose universitetuose, šioje knygoje polemizavo tiek su kitų antitrinitorių, tiek su Petro Goniondziečio mintimis. Knygai *Contra antitrinitarios* sulaukus dėmesio Vakarų Europoje – po jos pasirodymo intelektualines špagas su Šeku sukryžiuvo prancūzas Gilbertas Genebrardas, – iš Lietuvoje bei Lenkijoje suvešėjusių antitrinitorinių idėjų kilusios diskusijos galutinai įgijo tarpkonfesinę, europinę dimensiją.

Įteikta: 2012-02-08

Priimta: 2012-03-28

DE BÈZE THÉODORE, *Correspondance*, t. 2: (1556–1558), recueillie par Hippolyte Aubert, publiée par † F. Aubert, H. Meylan et A. Dufour, Genève: Droz, 1962.

BRECHT MARTIN, „Andreae, Jakob“, *Theologische Realenzyklopädie*, 1978, t. 2, p. 672–680.

BUDNY SZYMON, *Ad argumenta Simleri et aliorum quorundam pro duabus in Christo naturis dimicantium*, in: Massimo Firpo, *Antitrinitari nell'Europa orientale del Cinquecento*, *Nuovi testi di Szymon Budny, Niccolò Paruta e Iacopo Paleologo*, Firenze: Nuova Italia, 1977, p. 277–400.

BUDNY SZYMON, *O przedniejszych wiary Chrystyjańskiej artikulech* (Łosk, 1576), oprac. Maria Maciejowska, Lech Szczucki, Zdzisław Zawadzki, Warszawa, Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989.

Calvini Ioannis opera quae supersunt omnia, ed. Wilhelm Baum, Eduard Cunitz, Eduard Reus, t. 20, Brunsvigae: Swetschke, 1879.

Colloquium De Sacro-Sancta Trinitate praesente Illustrissimo Principe ac Domino Domino Nicolao Christophero Radziwiell, Duce de Olika et Nieswiesz Comite in Schidlowiecz etc. cum Comitibus cuiusdam Generosi praeceptore Thubingae XV Julij Anno 1566 habitum. Breviter et bona fide descriptum, in: Zürcher Staatsarchiv, E II 367, fol. 141–148.

DAUGIRDAS KĘSTUTIS, *Andreas Volanus und die Reformation im Großfürstentum Litauen*, Mainz: Philipp von Zabern, 2008.

DAUGIRDAS KĘSTUTIS, „Antitrinitarier“, *Europäische Geschichte Online (EGO)*, published by the Institute of European History (IEG), Mainz 2011-09-08. URL: <http://www.ieg-ego.eu/daugirdask-2011-de> URN: urn:nbn:de:0159-2011081819 [2012 03 27].

Der Briefwechsel der Schweizer mit den Polen, von Theodor Wotschke, Leipzig: Heinsius, 1908.

FRICK DAVID A., „The Biblical Philology of Szymon Budny: Between East and West“, in: *Biblia: to jest Księgi Starego i Nowego Przymierza/ in der Übers. des Simon Budny. – [Nachdr. der Ausg.] Nieswież, Zaslav 1571–1572/ 2. Bde.*, hrsg. von Hans Rothe und Friedrich Scholz, Paderborn, München, Wien, Zürich: Schöningh, 1994, p. 305–349.

GENEBRARDUS GILBERTUS, *De S. Trinitate libri tres contra huius aevi trinitarios, antitrinitarios et autotheanos*, Parisiis: Ex officina Petri Lollii, via Iacoba, 1569.

GONEDZIUS PETRUS, *Doctrina pura et clara de praecipuis christianae religionis articulis, contra Sabellianorum, Ebionitarum, Nestorianorum, et aliorum haeticorum impia et perplexa sophismata*, Vegroviae, 1570.

z GONIAŁDZA PIOTR, *O Trzech*, oprac. Halina Górską, Konrad Górski, Zdzisław Zawadzki, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962.

GÓRSKI KONRAD, *Studia nad dziejami polskiej literatury antytrynitarskiej XVI wieku*, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1949.

HEIN LORENZ, *Italienische Protestanten und ihr Einfluss auf die Reformation in Polen während der beiden Jahrzehnte vor dem Sandomirer Konsens (1570)*, Leiden: Brill, 1974.

HOFMANN FRITZ, „Nominalismus I“, *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, 1984, t. 6, skil. 874–884.

JASNOWSKI JÓZEF, „Dwa edykty Zygmunta Augusta: przeciwko Piotrowi z Goniądza i Janowi Łaskiemu“, *Reformacja w Polsce*, 1937–39, Nr. 9–10, p. 442f.

JASNOWSKI JÓZEF, „Piotr z Goniądza“, *Przegląd historyczny*, 1935, Nr. 31, p. 1–58.

KOLB ROBERT, „Jakob Andreae“, in: *Shapers of Religious Traditions in Germany, Switzerland, and Poland, 1560–1600*, ed. by Jill Raitt, New Haven, London: Yale University Press, 1981, p. 53–68.

KOT STANISŁAW, „Szymon Budny. Der größte Häretiker Litauens im 16. Jahrhundert“, in: *Studien zur älteren Geschichte Osteuropas*, t. 1, Graz, Köln: Böhlau 1956, p. 63–118.

[LISMANINI FRANCESCO], *Brevis explicatio doctrinae de sanctissima Trinitate*, [Karaliaučius: Jono Daubmanno spaustuė], 1563.

LUBIENIECKI STANISŁAW, *Historia reformationis polonicae*, praef. instruxit Henricus Barycz, indice nominum instruxit Ianussius Tazbir, praef. in linguam lat. vertit Miecislaus Brożek, Varsoviae: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971.

LUKŠAITĖ INGĖ, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVI a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999.

MUCK OTTO, „Distinctio rationis“, *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, 1972, t. 2, skil. 271.

MUCK OTTO, „Distinctio realis“, *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, 1972, t. 2, skil. 271.

PAWEŁ Z BRZEZIN GRZEGORZ, *O różnicach terażniejszych to jest co o jednym Bogu Ojcu i Synu jego jednorodzonym i o Duchu Świętym prawdziwie rozumieć mamy*, oprac. Konrad Górski i Władysław Kuraszkiewicz, Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1954.

POCIŪTĖ DAINORA, *Maištininkų katedros. Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus, 2008.

QUAGLIONI DIEGO, „Gribaldi Moffa, Matteo“, *Dizionario Biografico Degli Italiani*, 2002, t. 59, p. 345–349.

RAU REINHOLD, „Matteo Gribaldi in Tübingen“, *Alemannisches Jahrbuch*, 1968/69, Nr. 13, p. 46–60.

SCHEGKIUS JACOBUS, *Antilogia, qua refellit XXVII. propositiones Seruetianae haeresew, quibus impie statuitur solius Patris essentia et persona Deus esse verus exclusive, Filius autem et Spiritus S. impie negantur personaliter subsistere in essentia divina*, Tubingae, 1568.

SCHEGKIUS JACOBUS, *Antisimonius, quo refelluntur supra trecentos errores Simonii*, Tubingae, 1573.

SCHEGKIUS JACOBUS, *Contra antitrinitarios, negantes Patrem, Filium et Spiritum S. unum numero et essentia esse Deum*, Tubingae: Apud viduam Vlrici Morhardi, 1566.

SIGWART CHRISTOPH, *Kleine Schriften. Erste Reihe. Zur Geschichte der Philosophie. Biographische Darstellungen. Zweite, berichtigte und vermehrte Ausgabe*, Freiburg i.B.: Akademische Verlagsbuchhandlung von J. C. B. Mohr, 1889.

SIMLERUS JOSIAS, *De aeterno Dei Filio domino et servatore nostro Iesu Christo, et de Spiritu sancto, Adversus veteres et novos Antitrinitarios, id est Arianos, Tritheitas, Samosatenianos, et Pneumatomachos, libri quatuor*, Tiguri: Apud Christophorum Froschouerum, 1568.

SIPAYŁŁO MARIA, *Akta synodów różnowierczych w Polsce*, t. 1: (1550–1559), Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1966.

SIPAYŁŁO MARIA, *Akta synodów różnowierczych w Polsce*, t. 2: (1560–1570), Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1972.

SZCZUCKI LECH, *Marcin Czechowic (1532–1613): Studium z dziejów antytrinitaryzmu polskiego XVI wieku*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964.

WEBER EMIL, *Die philosophische Scholastik des deutschen Protestantismus im Zeitalter der Orthodoxie*, Leipzig: Verlag von Quelle & Meyer, 1907.

WILLBUR EARL MORSE, *A history of Unitarianism: Socinianism and its antecedents*, Boston: Harvard University Press, 1945.

WOTSCHKE THEODOR, „Johann Lasitius“, *Zeitschrift für Slavische Philologie*, 1925, Nr. 2, p. 77–104, 442–471.

Kęstutis Daugirdas

PETER GONESIUS. THE BEGINNINGS OF THE CRITICISM
OF TRADITIONAL DOGMAS IN THE 16TH-
CENTURY GRAND DUCHY OF LITHUANIA
AND ITS REPERCUSSIONS IN EUROPE

Summary

Peter Gonesius was the first thinker in Lithuania who clearly groped the essential question of forthcoming centuries what a relationship connects *fides* and *ratio*, the faith and the reason. Since the very return to Lithuania in 1555, he criticized the traditional Trinitarian and Christological formulas, and in ca. 1560 written tractates *De Deo et Filio eius* and *De uno vero Deo* he finally formulated his hermeneutical principles grounded on the Biblicism and logical rationalism linking them with the attitude of the Fathers of the pre-Nicaean Church.

Hermeneutics of Peter Gonesius left a clear trace in the discussions between the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland. In 1558 Hieronymus Piekarski and Jonas Falconius stressed relevance of the Fathers of the pre-Nicaean Church. Laurence Criscovius followed this principle as well and published the Polish translation of *A Dialog with the Jew Trifonus* by Justinus in 1564. A synod that took place in Mordy in 1563 gave voice for the Biblicism propagated by Peter Gonesius. Simon Budny implemented this principle most consistently; initially he followed position grounded on the Biblicism and logical rationalism of Peter Gonesius, but later modified it changing the principle of logical rationalism with the Biblical rationalism.

The thoughts of Peter Gonesius attracted attention in Europe as well. In 1566 in Tübingen there was published a book *Contra antitrinitarios* by a professor of medicine and philosophy Jacob Schegk by order of a duke Christoph von Würtemberger and the university chancellor Jacob Andreae. The author disputed with the theses of both the other antitrinitarians and Peter Gonesius. After the book *Contra antitrinitarios* was noticed in Western Europe, as after it's publishing a Frenchman Gilbert Genebrard started a dispute with Schegk, the discussions that arouse from the antitrinitarian ideas flourishing in Lithuania and Poland gained the European dimension.